

AZ IGAZI ERDÉLYI SZELLEMISÉG

Az alábbi kis tanulmány nem akar vitairat lenni abban az eszmei küzdelemben, amelyet Szemlér Ferenc »Jelszó és mithosz« című tanulmánya indított el s amelyet Kós Károly erős válaszcikke siettet a kibontakozás felé. Élő szóval megtartott előadásnak készült, Szemlér Ferenc tanulmányának a megjelenése után, de Kós Károly cikkének a megjelenése előtt. Így azután az erdélyiség »jelszavának«, vagy »mithoszának« a támadója természetesen kap benne feleletet, anélkül azonban, hogy ez a vita szabályos résztvevőjévé avatna. Való igaznak érzem, hogy az erdélyiségnek – akár jelszónak veszem, akár mithoszaak – nem eléggé tisztázott a tartalma. Ennek okát abban látom, hogy hol irodalmi, hol politikai, vagy társadalompolitikai vonatkozásában kerül a vitába, holott az erdélyiség nem kifejezetten irodalmi, vagy politikai valami, hanem az a szellemi – néha gyakorlati – magatartás, amely úgy az irodalomban, mint a politikában, vagy társadalompolitikában (világnézetben) egyaránt érvényesülhet. Tehát nem az egyik és nem a másik, hanem mind a kettőnek a lelkialapanyaga, amelyből megszületik és a levegője, amelyben él. Tanulmányom ebből a szempontból próbálja meghatározni az erdélyi szellemiség tartalmát s valamennyire talán hozzájárul az összezavart, vagy talán eléggé meg ki sem elemzett fogalom tisztázásához.

Transzszilvanizmus név alatt jelentkezett, mint tudatosított irányzat és némileg munkaprogramm. Alaposabban visszatekintve most rá – hiszen bennünk való újraszületése után olyan gyorsan serdült fel, hogy nem volt elég időnk és türelmünk tüzetesebben szemügyre venni – meg kell állapítanunk, hogy ebben az elnevezésében erősen a gyűjtőfogalmak természetét mutatta. Miután azonban nem annyira tárgyi, mint inkább szellemi dologra vonatkozott, szükségszerűen glóriáit kapott, amelynek fénye inkább vakít, mint világít. A történelemmel és földrajzzal magyarázni lehetett csak, nem pontosan körülkertetni, hogy elfogható, megtapogatható, magasságában és súlyában lemérhető legyen. Vad volt, titokzatos és fenséges, mint a hegyeink közül kiveszett bölény. (Mithosz.)

Voltak, akik azért mentek közelebb hozzá, hogy házi használatra szelidítsék. Így aztán változott a neve is. Néha »erdélyi gondolat«-ként jelentkezett s ebben az esetben erős politikai beleérzést kapott. Máskor, illetve másoknál, »erdélyi szellem« lett a neve s ebben már inkább irodalom volt, költészet, írói magatartás és hősi romantika. (Jelszó). Barátai, tisztelői és vallói – a hegyeken innen és túl – megszáporodtak, de

sűrűsödött az ellenzés, sőt ellenszenv is körülötte. Tiszta igaz, hogy talán két ember sem tudta pontosan ugyanazt érezni és érteni alatta – a barátai közül. Ellenfelei, vagy éppen ellenségei azonban, aszerint, amint politikát, vagy irodalompolitikát füleltek ki belőle, csodálatosan egyetértettek. A politikusok a hazaárulás kénköves szagát szimatolták ki belőle, vagy jobb esetben a behódolási hajlam letörtségét. Ilyesfélét elemzett ki belőle még Németh László is romániai útjáról írott tanulmányában. Az irodalmárok viszont a regionalizmus vészes tudóbaját vélték fölfedezni benne, amely önmagának köhög s erőlködése csak azért varázsol irodalmi hajnalpirt a beteg arcára, hogy hamarabb kilobbanjon belőle az élet. A két részre szakított fogalom azonban külön-külön is makacsul ugyanazt a képet mutatta, mint együtt. Az »erdélyi gondolat«-ban ott maradt a szellemi tartalom, amint az »erdélyi szellem«-ből sem lehetett kiirtani azt az emberi magatartást, amely íróban és politikusban, irodalomban és politikában egyaránt sajátosan meghatározó lehet s amelyre nem is nagyon szükséges nekünk »ráfogni«, hogy jellegzetesen erdélyi, mert »regionalizmusunk« politikai és irodalmi ellenfelei minket megelőzve pirítják rá: »Ez már megint Erdélyből jön!«

Élcelődő túlzással bátran állíthatnók azt is, hogy az erdélyiséget, mint bizonyos szellemi magatartást, legalább annyira tudatosították, táplálták és mélyítették az ellenfelei, mint a barátai. A támadások mindig erős visszahatást keltettek, ami talán a leginkább bizonyít a létezése mellett, mert ki védené és miért, holott nincs benne semmi egyéni haszna, ha nem érezné, hogy olyasmit véd, amit a magáénak tud? Legújabbán a legifjabb erdélyi írói nemzedék egyik képviselője intézett ellene éles és szellemes támadást s ez a belső lázadás, amint a jelek mutatják, újra olyan széleskörű ellenhatást vált ki, hogy föltétlenül újabb állomása lesz a transzylvanizmus kiteljesedésének. Előkerülnek újra a földrajzi, néprajzi és történelmi érvek, valamint a már megfogalmazott és újra és újra átvitatott megállapítások. És – csakugyan csalfa dolog a történelemmel való bizonyítás – előkerülhetnek éppen olyan tömegesen a történelmi ellenérvek, földrajzi és néprajzi ellentmondások is. A történelem ugyanis az ellentétek harcából születik, világos tehát, hogy visszája is van, nemcsak színe. Aki szívesebben nézi a dolgok visszáját, az valóban megállapíthatja, hogy Erdély »földrajzilag nem is olyan egységes terület«. Az igaz, hogy három népe van, ez a három nép azonban még önmaga kebelében sem mutat azonos etnikumot. A szászokat a svábok higítják, a magyarok pedig történelmileg két népből tevődnek össze: a székelyből és a magyarból. A szívesen és sokszor idézett történelmi eseményeket is forgatni lehet, mint a szöveget. A tordai országgyűlésen Dávid Ferenc az egész világon először hirdette meg a vallásszabadságot, de nemsokára ezután, ugyanez a Dávid Ferenc, a dévai börtönben pusztult el rabságban. A »három nép« földje helytálló megállapítás, ez a három nép azonban a történelemben csak a magyart, székelyt és szászt jelentette, a román már kimaradt a kápolnai megállapodásból. A »szabadság földje« sem jelentett

a történelemben többet, mint a magyar politikai imperium alatt a székelyek és a szászok önkormányzatát. A szászok ezt az önkormányzatot a fejedelmi korban is megtartották valahogyan, hol pénzzel, hol diplomáciával, de a székelyek már éppen a fejedelmi korban veszítették el először. Ezért is hozták az urak nyakára Mihály román vajdát. Az igazság az, hogy Erdély földjén nem osztogatták csak úgy, kegyes ajándékként, krisztusi lelkülettel az önkormányzatokat, a politikai és vallási szabadságjogokat. A politikai uralom természetrajza akkor is az volt, ami ma: szeretett élni, sőt visszaélni a hatalmával.

A történelem sodra úgy hozta magával, hogy sorban mind a három nép az imperium gazdájának érezhette magát, abban azonban egyformák voltak mind a hárman, hogy a hatalmat igyekeztek önmaguk javára önzően kihasználni.

A történelem azonban nemcsak azoknak az életéből és cselekedeteiből adódik, akik az imperiumot kihasználhatják, hanem azokéból is, akiknek a terhére ez a kihasználás történik. Valamilyen magatartással, minden nép válaszol a hatalmi cselekedetre. Ez a történelemnek a másik és szerintünk a valódibb arca, mert emögött dolgoznak azok a történelmi erők, amelyek a népek életét s ezeken keresztül az egész emberiség sorsát előbbre viszik. A jövő a történelemnek ebben a második arcában van.

Az erdélyi történelemnek erre a második arcára pedig már vita nélkül jellemző a »három nép«, a »szabadság« és a »szabadabb szellem« földjének meghatározása. Az erdélyiséget nem az éppen uralkodó nemzet, még kevésbé a politikai hatalmat gyakorlatilag is birtokoló osztályok hivatalos történelmében kell keresni elsősorban, hanem sokkal inkább azon az oldalon, ahol a szabadságért, a szabadabb szellemért, a humanizmus gyakorlati megvalósításáért verekedni kellett. Ezen az oldalon pedig, a szabadság, a méltányosság, az emberségesség követelésében, az ezért folyó támadó, vagy védekező harcban, ennek a szellemiségnek a szolgálatában nem elszórtan és kivételképpen, de rendszeresen megtalálhatjuk azt az emberi magatartást, amely időnként az uralkodó rendeket, máskor és sokszor az erdélyi népeket, vagy legalább közülük mindig ketőt az uralkodó harmadik ellen összehozott az együttélés méltányos lehetőségeinek a megteremtése érdekében. Ez az erdélyi sajátos szellemiség történelmi gyökere és alapja. Persze, távolról sem jelenti még a krisztusi magasságokba való felemelkedettséget, hiszen nagyon nehéz feladat ez még az egyes emberek számára is, nemhogy néptömegek tehetnék magukévá, de jelenti a józan valóságok felismerését. Erdély valóban a három nép és sok felekezet földje. Ez valóság akkor is, ha nincsen benne semmi értékelés. Ennek a három népnek és sok felekezetnek együtt kellett élnie és együtt kell élnie, ha akar, ha nem s ennek az együttélésnek a lehetőségét két népnek és két felekezetnek legalább, mindig követelnie kellett az uralmat gyakorló harmadik néppel, vagy az imperiumot legjobban kihasználó társadalmi osztályokkal szemben. Az erdélyi történelem e valóságosabb arcában jelentkezik olyan átütő erővel a vallásszabadság tor-

dai meghirdetése, a székelyek Mihály román vajdával való szövetkezése és Rákóczi román katonáinak legtovább kitartó hűsége. Mert azt se felejtsük el, hogy a nemzet ebben a történelmi multban, nem jelentette magát a népet is. Bármelyik nemzet is került az impérium birtokába, a népnek magának mindig volt elég oka keserűségében megkeresni a másik nép hasonló keserűségét. Az Unio trium nationum-ban csak a székelyek, magyarok és szászok fogtak össze, hogy letörjék Budai Nagy Antal kelyheseinek a forradalmát, a nép között azonban, amelyet letörtek, már ott voltak a román jobbágyok is. Két sikon mozgott ekkor még ez az erdélyi összefogás: a rendek a rendekkel, a nép a néppel találkozott. Sokszor megtörtént ez már azóta is. Nem azért, mert nagyon szerették egymást, hanem azért, mert együvé terelte őket a közös szükség.

Minden aligha mulhatott el úgy, hogy benne ne rezegjen a jelen történelmében is, amint ott rezgett századokon keresztül. Coresi román diakonus román nyelvű könyvét 1564-ben Forró Miklós dévai várkapitány adta ki a saját költségén, 1582-ben pedig Geszti Ferenc költségén adják ki Mózes öt könyvét románul. Bethlen Gábor fejedelem az egész bibliát románra fordíttatja s több tehetséges román ifjút neveltet papi és tanítói pályára. Igaz, ezekben a gesztusokban nem a politikai jogok nélküli román nép nemzeti megbecsülése és felemelési szándéka volt (ilyenről ebben a korban sehol sem lehet beszélni!) hanem a diadalmasan terjedő reformáció szolgálata. A reformáció szellemiségében, a krisztusi tanok megújításában azonban már nemcsak a rendek találkoztak egymással, hanem a rendek a legalacsonyabb sorsban élő erdélyi néppel. Valamivel később politikai sikon is jelentkezik ez a találkozás – a közös szabadság védelmében. Az erdélyi magyar rendek a szászokkal együttesen és igen mérgesen tiltakoztak 1691-ben a Diploma Leopoldinum ellen, amely az erdélyi önkormányzatokat fenyegette. Lám csak, a szászok a saját fajtájukkal szemben is és már ekkor felfedezték a politikai transzylvanizmust. A békés együttélés vágya kísértett mindig s hol szellemi téren, hol politikailag is, vívta a maga harcát. Az erdélyi románság legnagyobb kultúregyesülete, a híres Astra 1861-ben, az alakuló díszközgyűlésen tiszteletbeli tagjává választotta Csáky György grófot, Kolozsmegye alispánját, mert a Kolozsvári Román Olvasóegyletnek ezer forintot adományozott. Ugyancsak tiszteletbeli tagságot kapott ugyanezen a díszgyűlésen a pesti »Sürgöny« című lap szerkesztője, Kecskeméthy Aurél is, mert lapjában az igazságos román követeléseknek mindig hangot adott és támogatta a románság politikai és közművelődési küzdelmeit. Az 1863–64. évi erdélyi országgyűlésen az erdélyi románság jutott el odáig, hogy saját jól felfogott érdekében szolgálja a transzylvanizmus ügyét. Sulutiu püspök »az együttlakó testvérnemzetek teljes egyenlőségéről« beszélt és reakcióknak bélyegezte az igazsággal, békével és testvériséggel szemben azokat, akik az erdélyi románság követeléseit elleneztek. »Végeredményében – mondotta a nyelvtörvény vitájában – a nyelvek különbözősége ezen az értekezleten hazánkat, Erdélyt tükrözi vissza.«

Lám, felfedezte a románság is az erdélyiséget! Ezen az országgyűlésen végig gyakorolta is, meglepően nagy tárgyilagossággal és emelkedett szellemmel. Puscariu így panaszkodik ezen a gyűlésen: az abszolutizmus alatt alig egy-két magyart és román alkalmaztak az erdélyi hivatalokban. Pop László, a románság másik kimagasló képviselője pedig attól félt ezen a gyűlésen, hogy türelmetlenebb román társai Európa, sőt az egész világ közvéleménye előtt a türelmetlenség gyanújába keverhetik az erdélyi románságot. A Brassó vidéki hét magyar csángó község magyar törvényhatósági érdekeit Popea Miklós képviselte s nem rajta mult s nem is a románságon, hogy álláspontját nem sikerült elfogadtatnia. A középoktatás kérdésével kapcsolatban Sulutiu püspök azt javasolta, hogy az állami gimnáziumokban a három országos nyelv mint kötelező tantárgy adassék elő. Az erdélyiség gondolata szellemben és politikában soha sem teljesedett ki jobban, mint ezen az országgyűlésen. Legbuzgóbb harcosai pedig, ezúttal, éppen a románok voltak. Érthető is: ekkor szerepeltek először egyenrangú félként a másik két nemzet mellett s ez volt álmaik legragyogóbb beteljesedése. Többet nem várhattak s nem is vártak. Viszont az erdélyi szellemiségre, az erdélyi gondolatra nekik volt akkor a legnagyobb szükségük. De munkálták akkor az erdélyi gondolatot a szászok is, mert úgy érezték, hogy végre nyugvópontra kerül Erdély sorsa a nagy kibékülésben. A magyarok közül is sokan behelyezkedtek ebbe az együttesbe, de már nem mint nemzet. Érdekes, hogy 1848-ban az Unió ellenzékét a konzervatív főúri rétegek alkották. Ezek a szabadságharc után letűntek. A magyarság, mint nemzet, nem rajongott az önálló Erdély gondolatáért. Az erdélyi magyarságban is Wesselényi lendülete élt: a politikai impériumot Erdély fölött is igényelte, illetve meg akarta tartani. Az erdélyi országgyűlésre a választott magyar képviselők nem is mentek el, csak a kinevezett hivatalosak. Pedig ekkor a másik két nép is erősen a magyarság mellé melegegett. A szászok Béccsel szemben is vállalták a magyarok iránti rokonszenvet, Lemény görög katolikus román püspököt pedig kifejezett magyarbarátsága miatt fosztotta meg püspöki székétől a bécsi udvar.

A politikai impérium hatalmi lehetőségeiről lemondani azonban nagyon nagy feladat. Eddig nem jutott el az erdélyi magyarság erdélyisége, amint nem tellett volna ki ekkora áldozathozatal a szászoktól sem hasonló helyzetben.

És Erdély következő és minden eddiginél nagyobb történelmi sorsfordulata az volt, amikor a harmadik nép, a román került a politikai impérium birtokába. Meglepő-e, ha most ő felejt el az erdélyi gondolatot? A hatalom mámort okoz s a mámorban feledés és feledékenység van. A hivatalos politikai hatalom sohasem vallotta az erdélyiséget. Azt igazán megállapíthatjuk, hogy mi nem volt az erdélyiség: hivatalos politikai program annál a népnél, mely a hatalom boldog birtokosa lehetett.

Beszéljünk a máról is? Ma valóban az a helyzet, hogy az erdélyiséget egyedül csak a magyarság látszik sóhajtozni. Még a szászok is megtagadták, pedig nekik majdnem akkora szükségük volna rá, mint a magyaroknak. Úgy látszik, a szászok pótlékot találtak helyette a nagy német nemzethez való tartozás gondolatában, amely mérföldes csizmákkal lépi át a politikai valóságokat is. A mában azonban a jövő alakul s ebben a jövőben a szászok is visszaérkeznek majd az erdélyi valóságok józanságához. Most felforrósított politikai romanticizmusukban nemcsak a határokat szellemesítik el, ami már önmagában is kegyetlenül reménytelen feladatnak látszik, hanem a köztük és anyaországuk között élő másfajta népeket is. A határok azonban megvannak s ezeknél is szilárdabban közbül vannak a másfajta népek.

És nem vesztették ki az erdélyi románságból sem az erdélyi múlt ismerete, a jelen valósága és a jövő megalapozásának szükségérzete. A politikai hatalom most sem az egész nép teljességéé. Nem tudjuk, mi érik az erdélyi román tömegekben, Maniu népében!

Az a tény, hogy a hivatalos hatalom megfélemedezett az erdélyi gondolatról a múltban és nem akar tudni róla a jelenben, nem jelenti azt, hogy nincs és nem is volt erdélyi szellemiség. Éppen azért volt és van, mert a politikai hatalom mohósága miatt szükség volt rá mindig. Szükség volt a szabadság állandó követelésére, szükség volt a három nép és sok felekezet boldog együttélési lehetőségének a keresésére. Kuncz Aladár mindjárt a kezdet kezdetén, amikor mi, erdélyi magyarok fedeztük fel magunknak újra a transzylvánizmust, mert most nekünk van szükségünk rá a leginkább, rátapintott a lényegre. A »humanumot« jelölte meg az erdélyi szellem magjaként. A humanum gondolata kavargott itt mindig, mert a humanumra Erdélynek olyan nagy szüksége van, mint a falat kenyérre. A humanum gondolata itt fegyver, kemény védekezés és öntudatos magatartás azok részéről, akik a védekezésre rászorulnak.

A humanizmusban azonban mindig a haladás vágya, gondolata és ígérete él. Erdély egy kicsit mindig vívja a maga nagy szabadságharcát s ebben a szabadságharcban nép a néppel sokszor találkozik. Történelmi kényszerűség ez. A politikai hatalmat gyakorló nemzet ma sem az egész népet jelenti. A nemzeti küzdelemhez itt ma is szociális tartalmú fájdalmak csatlakoznak, mint Budai Nagy Antal és Rákóczi idejében. Erre célozhatott Kemény Zsigmond, amikor nem kis rosszalással megállapította: »Erdély az új eszmék irányában az európai államtömbök közt a szélső baloldalt foglalta el s amit nála életbeléptettek, a kornak, amely a múlt hagyományaival szakítani kezdett, a radikálizmusa volt.«

Az erdélyiség a humanizmus folytonos igénylése mindig azon a fokon, amelyen az emberségesség gondolata az európai szellemiségben – politikában és irodalomban – jelentkezik. Ki állíthatná azt, hogy ezt a humanizmust éppen Erdély találta ki? Erdély csak azt adja hozzá, amit történelmi helyzete parancsol: három együttélésre szorított népet és sok felekezetét s ennek a történelmi adottságnak eddig kicsiholt időt-

álló eredményeit. Juhász Géza a magyarországi »Válasz« című folyóiratban azt állapította meg, hogy Erdély tulajdonképpen konzervatív, mert kimarad a Nyugatról jövő nagy szellemi áramlások egy-egy üteméből, amikor aztán a következő, de ellentétes előjelű hullám megérkezik, haladónak látszik, mert még mindig a réginél tart. Példája erre az volt, hogy Erdély kitartott az Ady-nemzedék szellemisége mellett, amikor Magyarország már megtagadta s ezért látszott haladóbbnak, szabadabb szellemiségűnek akkor, amikor az újabb magyar korosztályok kezdtek visszatérni a megtagadott magyar valóságokhoz. Az igazi erdélyi szellemiség mindig gyorsan és örömmel veszi át a maga nagy kérdésének megfelelő újat – s ebben sokszor megelőzte még Magyarországot is – de nem vállalja a reakciót, mert ez életét veszélyezteti. Az igazi erdélyi szellemiségnek csökönyösen, vagy hősiesen ki kell tartania a humanum gondolata mellett s Tordán, vagy Kolozsváron, vagy mint legutóbb Marosvásárhelyen, újra és újra meg kell hirdetnie az emberségesség törvényét, a szellem és a gondolat szabadságát azon az erkölcsi talapzaton, amelyet a kereszténység ajándékozott Európa talpa alá. Ezen a talapzaton áll s ha gyakorlati politikát rajta nem csinálhat, mert éretlenek még rá az idők, hát csinál közszellemet, költészetet, irodalmat, sőt vallást is ha kell, mint ama Dávid Ferenc vagy Péchi Simon, mert mindezzel érleli az időket, mindebből valamikor mégis csak történelem lesz, mert mindez mégis csak közelebb viszi ahhoz a célhoz, amelynél a nemzeti szabadság is olyan általános emberi vagyion lehet, mint a vallásszabadság. Elsőnek hirdette meg a vallásszabadságot is, hátha első lesz a nemzeti szabadság megnyugtató formájú kiteljesítésében is.

Az erdélyiség tehát – történelmi adottságainak megfelelően – képLETE az emberi előrehaladás gondolatának abban a magatartásában, amely a humanista eszme gyakorlatilag legfejlettebb képét tükrözi vissza. Az erdélyiségben valóban van politikum, de nem politikai, hanem szellemi valóság, nem irodalmi forma, hanem írói magatartás s nem ilyen, vagy olyan máshol sehol nem látott, fel nem fedezett és nem vallott politikai vagy szellemi irányzat, hanem történelmi erőképlet, amely a legalkalmasabb működési helyet abban az erdélyi lombikban találta meg, ahol három – vegyülékké lenni nem hajlamos – nép-nemzetet kell békés egyetértésre, együttélésre szoktatnia. A lombik maga lehet vidék, a munka azonban, amely benne folyik, az erők, amelyek benne kiegyensúlyozódást keresnek, nagyon, de nagyon messze van a regionalizmustól.

Az erdélyi lombikban az emberiség jövőjének békéjének egyik nagy és szép kísérlete folyik.

KACSO SÁNDOR